

10. Пометун О. Актуальні проблеми шкільного підручника з історії // Історія в школах України. 2002. – №6. – С. 13 – 18.
11. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. – 2004. – №3. – С. 5–12.
12. Пометун О., Гупан Н. Підручник як засіб виховання громадянина (з практики реалізації основних принципів створення, на прикладі підручника з новітньої історії України для 11 класу) // Історія в школах України. – 2005. – №4. – С. 19-24
13. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
14. Пометун О., Фрейман Г. Нові підходи до відбору та структурування змісту сучасної історичної освіти // Історія в школах України. Науково-методичний журнал, 2000. – №1. – С. 2 – 7.
15. Пометун О., Фрейман Г. Практика реалізації компетентнісного підходу у суспільствознавчих дисциплінах // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – С. 105–108.
16. Пометун О. Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління // Історія в школах України. – 2004. – №3. – С. 5–12.
17. Турченко Ф. Новітня історія України. Частина перша. 1917 – 1945. 10 кл.: Підручн. для серед. загальноосвіт. шк. – К.: Генеза, 1998. – 383 с.
18. Турченко Ф., Панченко П., Тимченко С. Новітня історія України. 1945 – 1998 рр.: Підручник для 11 кл. серед. шк. – К.: Генеза, 2000. – 344 с.
19. Фрейман Г. Соціоантропоцентричні засади створення загальної концепції шкільних підручників із суспільствознавчих дисциплін Міжнародної науково-практичної конференції. 11 – 13 листопада 2003 р., м. Луганськ. – Частина 4. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 284 с. (с. 18 – 24).; Соціоантропоцентричні засади формування змісту шкільної історичної освіти // Зб. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту (Педагогічні науки. Актуальні питання методики викладання історії). – №7. – Бердянськ: БДПУ, 2002. – С. 39 – 48.
20. Stradling R. Teaching 20-th century. European history. – Strasbourg: Council of Europe, 2001. – P. 258–263.

УДК 37.032

С.С. Харківська

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ ПРАВИЛ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ

У статті проаналізовано наукову, навчально-методичну літературу з проблеми мовленнєвого етикету; визначено його функції, види, лінгвістичні особливості; на основі аналізу з'ясовано лінгвістичні засади засвоєння учнями початкових і п'ятих класів етикетних формул.

In this article we analyzed the scientific, teaching-methodological literature on the problem of speech etiquette; we defined its functions, kinds, linguistic peculiarities; on the basis of analysis we defined linguistic principles of learning the etiquette formulas by the pupils of elementary and fifth forms.

Серед основних завдань навчання української мови програмою виділено формування у школярів умінь і навичок користуватися засобами мови під час сприймання, відтворення та створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету.

Життя ставить високі вимоги до рівня розвитку особистості, вимагає від неї творчого, комунікативно виправданого використання мовних засобів у різноманітних ситуаціях. Однак, як показують спостереження, далеко не всі учні уникають жаргонних і просторічних слів, дбають про багатство й чистоту власного словника етикетних виразів, ураховують особливості мовленнєвої ситуації під час вибору етикетної формули тощо. Отже,

актуальність окресленої в публікації проблеми є незаперечною і полягає у визначенні лінгвістичних засад засвоєння учнями етикетних формул.

Протягом останніх десятиліть у методичних працях намітився системний підхід до розв'язання проблеми організації роботи вчителя над засвоєнням учнями правил мовленнєвого етикету (М.Білоус, О.Бобир, С.Богдан, А.Коваль, О.Корніяка, О.Миронюк, Т.Панько, М.Пентилюк, М.Стельмахович, Н.Формановська та ін.).

Мета статті – проаналізувати наукову, навчально-методичну літературу з порушеної проблеми; визначити функції мовленнєвого етикету, його види, лінгвістичні особливості; на основі аналізу з'ясувати лінгвістичні засади засвоєння учнями початкових і п'ятих класів етикетних формул.

Упродовж століть людство виробило прийнятні форми співіснування, які ґрунтувалися на правилах і традиціях кожного народу, а також були зумовлені особливостями національної історії, ментальності, політичного устрою країни. Суспільство з давніх-давен виробило правила поведінки, наприклад, народна мудрість і “Біблія” навчали, що і як треба робити, тобто дотримуватися вимог етикету. Етикет – це установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві.

Виділяють чотири основні підсистеми етикету: мовленнєвий або вербальний етикет, який регламентує словесні формули вітання, знайомства, поздоровлення, побажання, прохання, поради, запрошення, співчуття; міміка та жести або кінесика, які свідчать про ставлення до співрозмовника; організація простору в етикеті або етикетна проксемика (в етикеті важливе значення має розташування співрозмовників у просторі, дистанція між ними, фізичний контакт); речі в етикеті або етикетна атрибутика, до якої відносять одяг, головний убір, прикраси, подарунки, квіти тощо [3: 10-11]. Отже, етикет регулює нашу поведінку відповідно до соціальних вимог, а мовленнєвий етикет як його підсистема регулює правила мовленнєвої поведінки.

Під мовленнєвим етикетом Н.Формановська розуміє систему “стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування у виразній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах” [13: 413]. Таким чином, мовленнєвий етикет відображає правила мовленнєвої поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі. М.Пентилюк зазначає, що “мовний етикет – це стійкі формули, які забезпечують прийняте в певному середовищі, серед певних людей включення в мовленнєвий контакт, підтримання спілкування в обраній тональності; мовний етикет орієнтує на ті правила мовлення, за якими можливе змістовне спілкування” [10: 84].

У визначенні М.Львова наголошено на конативній функції етикету “Мовленнєвий етикет – це правила мовленнєвої поведінки, що спираються на національні й інтернаціональні традиції та відносини й реалізуються в системі стійких формул і виразів в умовах “ввічливого” контакту зі співбесідниками” [7: 183]. С.Богдан уважає, що “мовний етикет – це національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником” [4: 18]. Мовленнєвий етикет, наголошує М.Кочерган, характеризується “яскравою національною специфікою, пов'язаною з неповторною мовленнєвою поведінкою, звичаями, невербальною комунікацією представників певного етносу” [6: 163]. Отже, мовленнєвий етикет – це мікросистема національно специфічних формул спілкування, які використовують для встановлення контакту, підтримання спілкування у певній тональності.

В основі мовленнєвого етикету як функціональної мікросистеми мовних одиниць покладено такі функції мови: функцію спілкування (комунікативну) і функцію вираження думок. Суть комунікативної функції полягає в тому, що мова використовується для інформаційного зв'язку між членами суспільства. На думку вчених, комунікативна функція – найважливіша, оскільки їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції [5: 82-83].

Комунікативна функція мови реалізується в мовленнєвому етикеті через низку спеціалізованих функцій. Так, контактостановлювальна (асоціативна, контактна, фатична) функція виявляється в той час, коли мовець привертає до себе увагу співрозмовника, готує його до повідомлення інформації [9: 199]. Поняття “контактна функція” можна співвіднести з усіма групами одиниць мовленнєвого етикету: під час звертання або привітання, підтримання розмови або прощання тощо.

На нашу думку, важливою є також функція орієнтації на адресата (конативна), яка тісно пов'язана з підфункцією ввічливості. Так, реалізація етикетних формул пов'язана з виявленням прийнятого в суспільстві ввічливого ставлення до людей, специфікою звертання на *ти* і *Ви*, використанням спеціалізованих “актуалізаторів ввічливості” (Н.Формановська): *Будь ласка, Будьте ласкаві* тощо. Уживання “не тієї” етикетної формули може призвести до припинення контакту. З контактною та конативною функцією тісно пов'язана регулятивна, оскільки вибір тієї або іншої формули під час встановлення контакту регулює характер стосунків адресата й адресанта [14: 13]. Наприклад, вибір звертання *Ольго! Ольго Василівно! Шановна Ольго Василівно!* визначає тональність спілкування. Саме мовленнєвий етикет регулює за допомогою етикетних формул відносини типу старший – молодший, керівник – підлеглий, учитель – учень.

Емоційно-модальна (емотивна) функція пов'язана з вираженням емоцій, почуттів, ставлення до людини. У мовленнєвому етикеті є формули, до складу яких входять додаткові емоційно-експресивні елементи: *Немає слів висловити вдячність! Як я рада Вас бачити!* тощо [9: 199]. Функція впливу (волюнтативна) характерна для мовленнєвого етикету в цілому, оскільки будь-яка одиниця спілкування передбачає реакцію співрозмовника (прохання, запрошення, порада, спонукування тощо) [14: 14].

Виділення функцій мовленнєвого етикету дозволяє зрозуміти, яке місце він посідає в спілкуванні, з якою метою використовується і яким чином входить до складу загального контексту комунікації співрозмовників.

Правила мовленнєвого етикету, що формулювалися протягом тривалого часу, становлять особливу групу стереотипних, стійких формул спілкування, що реалізуються в основному в одиницях лексичного (“*Добрідень!*”, “*Вибачте!*” тощо), фразеологічного (“*Ні пуху, ні пера*”, “*Скатерттю дорога*” тощо) і частково морфологічного рівнів (уживання займенникових і дієслівних форм пошанної множини (*Ви уважні, мамо говорили* тощо) [2: 99].

Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює систему мовленнєвого етикету кожної нації. Ось чому структуру мовленнєвого етикету визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій, які властиві всім мовцям: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада тощо. З-поміж них вирізняють ті, що “вживаються при зв'язуванні контакту між мовцями – формули звертань і вітань; під час підтримання контакту – формули вибачення, прохання, подяки; під час припинення контакту – формули прощання, побажання тощо. Це власне етикетні мовленнєві формули” [11: 92]. Окрім власне етикетних формул, мовленнєвий етикет включає ще й “соціально-мовні символи етикетного рівня (наприклад, етикетні формули заперечення/незгоди і ствердження/згоди, формули запитань, що використовуються в певних соціально-культурних групах” [11: 92]. Отже, мовленнєвий етикет обслуговує весь комунікативний акт.

Використання етикетних формул характерне для діалогічного мовлення [8]. А.Кисельова виділяє особливий вид діалогу – етикетний. Етикетний діалог – це “діалогічна єдність, яка складається з репліки-стимулу (“паролу”) і репліки-реакції (“відгуку”), за своєю природою він соціальний і відображає соціальні ролі учасників процесу спілкування [9: 292-293].

За значенням етикетні діалоги розподіляються на кілька груп: діалоги соціального контактування (вибачення, вдячність, поздоровлення); спонукальні мовленнєві акти

(прохання, порада, пропозиція, команда, наказ, вимога); реактивні мовленнєві акти (згода, незгода, відмова, дозвіл) [1].

Отже, для складання етикетних діалогів актуальними є вибір доречних мовних засобів (під час взаємодії партнерів спілкування), урахування місця спілкування, а також характеру взаємовідносин адресата й адресанта, закономірностей побудови діалогічної єдності.

Частотність використання етикетних формул неоднакова. Різноманітним є й набір мовних виразів, якими послуговуються в тій чи іншій етикетній ситуації. Найчастіше етикетні вирази складають певні синонімічні ряди, в яких кожна синонімічна одиниця може бути засобом передачі одного й того ж смислу. Домінанта кожного синонімічного ряду може використовуватися в будь-якій мовленнєвій ситуації. Наприклад, домінанта “*вибачте*” може бути ужита під час офіційної зустрічі й у невимушеній обстановці (розмова в транспорті або магазині), а ось кожен з її синонімів (“*прошу вибачення*”, “*прийміть мої вибачення*”, “*приношу свої вибачення*”, “*я не можу не вибачитись перед Вами*”, “*якщо можеш, вибач мені*”, “*вибач, будь ласка*” тощо) може бути використаним лише в певній мовленнєвій ситуації.

Важливим є те, що мовленнєвий етикет, зберігаючи традиційну структуру етикетних виразів, не є закритою системою, бо йому властива постійна динаміка й гнучкість [4]. Як відомо, частина формул мовленнєвого етикету поступово архаїзується, наприклад, уже вийшли з ужитку такі вирази: “*Добрідосвітанок!*”, “*Бог на поміч!*”, “*Щоб легко починалося та вдало скінчилося!*” тощо. Натомість виникають нові, здебільшого оказіональні вирази, що створюються за типовими моделями й відповідно до мовленнєвої ситуації: “*З першою літньою грозою!*”, “*З першими успіхами!*”. Деякі вирази, втративши первісну семантику, вживаються в інших мовленнєвих ситуаціях. Наприклад, вираз “*Скатертю дорога!*” первісно використовувався як добре побажання: щоб дорога слалася скатертю. Але оскільки побажання доброї путі пов’язане з відходом (від’їздом), вираз набув і протилежного значення – наказу забиратися геть [12: 189].

Отже, галузь використання мовленнєвого етикету (вербалізованого етикету поведінки), сфера уживання його одиниць (етикетних формул), функції (сукупність спеціалізованих функцій мовленнєвого етикету), семантичні поля (система синонімічних одиниць у кожній із тематичних груп) створюють систему ознак, яка дозволяє говорити про специфічність мовленнєвого етикету як лінгвістичного явища, яке потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Некоторые типы диалогических реакций и “почему” – реплики в русском языке// Филологические науки.– 1970.– №3. – С.15-18.
2. Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу// Мова і духовність нації: Тези доп. регіон. наук.-практ. конф. – Львів, 1989.– С.98-99.
3. Бобир О. Етикет учителя: Навчально-методичний посібник. – К.: Вежа, 2004.– 126 с.
4. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1994. – 218 с.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти.– К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
7. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
8. Палихата Е. Лінгвістичні особливості діалогічного мовлення // Дивослово. – 1995. – № 3. – С. 29-31.
9. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. Т.А. Ладыженской и А.К. Михальской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
10. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.

11. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету// Українська мова і сучасність. – К., 1991.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови.– К.:Освіта, 1998.– 246 с.
13. Формановская Н.И. Речевой этикет// Лингвистический энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н.Ярцева.– М.: Сов. энцикл., 1990.
14. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 192 с.

УДК 372.8

Т.С. Хачіров

КОМУНІКАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ З ІНФОРМАТИКИ

Статтю присвячено питанням визначення сутності і складових комунікаційного компонента загальноосвітньої підготовки шкільної молоді в галузі інформатики.

This article covers questions of essence definition and constituents of communication components in general educational preparation of school youth in a field of information technologies.

Постановка проблеми. Сьогодні у зв'язку з переходом загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання відбувається модернізація навчальних програм з інформатики на підставі нових підходів до поетапного здійснення базової і профільної підготовки учнів, а також з урахуванням наявного стану і перспектив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. У ракурсі означеної проблеми знаходяться і питання формування інформаційної, зокрема комунікаційної культури учнів у процесі їх загальноосвітньої підготовки.

Комунікаційний компонент інформаційної культури підростаючого покоління набуває все більшого значення, оскільки самостійна навчальна, творча й дослідницька діяльність учнів суттєво спирається на застосування сучасних комунікаційних технологій.

Необхідно зазначити, що серед змістових ліній загальноосвітнього курсу інформатики на сьогодні є найбільш неусталеною саме лінія зазначених технологій, що можна пояснити декількома факторами, найсуттєвішим з яких є недостатній рівень забезпеченості доступу шкіл до мережі Інтернет. Крім того, зазначена лінія порівняно нещодавно увійшла до програми курсу, що зумовило недостатню методичну розробленість навчання школярів основам Інтернет-технологій. З іншого боку, сучасні інформаційно-комунікаційні технології розвиваються дуже швидко, що потребує постійного перегляду програми підготовки як школярів, так і вчителів інформатики, які повинні своєчасно коректувати тематику та методику викладання предмета.

Разом із тим, реалізація Державної програми “Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці” передбачає здійснення широкомасштабних заходів щодо підключення загальноосвітніх навчальних закладів до мережі Інтернет. З іншого боку, істотне збільшення кількості домашніх комп'ютерів, поширення і доступність послуг щодо їх підключення до мережі Інтернет сприяли залученню школярів до практичного використання сучасних комунікаційних технологій у позашкільній діяльності, найчастіше для розваг. Це актуалізує проблему визначення змісту, форм і методів навчання школярів комунікаційних технологій у процесі викладання курсу інформатики.

На наш погляд, для вирішення зазначеної проблеми на засадах системного підходу слід виходити із з'ясування сутності комунікаційної компетентності випускника загальноосвітнього навчального закладу, що слугуватиме підставою для визначення змісту і